

LITERATURA

1. Дисциплинарность и взаимодействие наук. - М., 1936.
2. Pedagogikos mokslinio tyrimo institutas (25-erių mokslinio darbo metų apžvalga). - V., 1983. - 81 p.
3. Dautaras J., Rimša V. Pedagogikos mokslinė informacija // Tarybinis mokytojas. - 1983. - Saus. 14.
4. Jovaiša L., Vaitkevičius J. Pedagogikos pagrindai. T. I. Bendroji pedagogika. Auklėjimo metodika. - Kaunas: Šviesa, 1987. - P. 29.
5. Vaitkevičius J. Tautinei mokyklai - atnaujintą pedagogiką // Mokslas ir gyvenimas. - 1989. - Nr. 5. - P. 5.

BENDROSIOS PEDAGOGIKOS KLAUSIMAI

Rolandas Paulauskas

8. ŠALKAUSKIO FILOSOFINĖ PEDAGOGIKA

8. Šalkauskio pedagogikos teorija išplaukia iš jo filosofijos. Profesorius ne kartą minėjo, jog bet kuri pedagogika turi pasaulėžiūrinį pamatą, todėl, kalbant apie ugdymo mokslą, dera pradėti nuo filosofijos.

Kaip žinoma, į filosofijos šventovę S. Šalkauskis įžengė iš Rytų. Iki ribūrinio laikotarpio didžiausią įtaką jam darė V. Solovjovo darbai. V. Solovjovas savo kūryboje kritikavo Vakarų gnozeologizmą ir racionalizmą ir stengėsi sukurti religijos apvalkale telpančią filosofinę sistemą. Pavyzdžiui, būti V. Solovjovas apibūdino kaip kelią į dievišką absoliutą, kuriame realizuojama visų pradų ir elementų sintezė. Pasak filosofo, ypatingas vaidmuo šiame procese tenka pasaulio sielai. Jei Dievui priskiriamas tololo pasaulio sukūrimas, tai pasaulio siela yra blogis ir netvarkos prieštatis. Antra vertus, matydamas pasaulio sieloje kairiškąjį priėjimą, V. Solovjovas nurodo, jog ji palaipsniui sutapstanti su dieviškąja i mintimi.

Šiuo atžais V. Solovjovas perbūti ir įmardų. Apibendrinant tai jo mintis galima išreikšti toliau teiginiais: 1) absoliutus

nėra viešpataujanti pasaulyje blogio kaltininkas; blogis kyla iš žmonių, duotos laisvos valios; 2) pasaulis ištiesi apšviestas blogio, tad ir jo šaknys pakaikamai gilios; 3) kosmas yra bendras kūrybos ir evoliucijos pradai, kuris ilgainiui suponuos dievo ir jo kurinių bendradarbiavimą (1, p. 175-214).

Jaunystėje S. Šalkauskiui buvo priimtina daugelis V. Solovjovo idėjų. Kai kurie tyrinėtojai pažymi, kad ir vėliau jis niekada visiškai neišsivadavo iš V. Solovjovo įtakos, o per jį ir iš Augustino mąstymo būdo (2, p. 33).

Kita vertus, studijuodamas Europoje S. Šalkauskis perėmė Vakarų filosofijos tradicijas. Labai ryškų pėdsaką jo pasaulėžiūroje paliko tomistinė filosofija. Faktiškai daktaro disertacija yra akvizitus perėjimo iš Rytų intuityvizmo į Vakarų racionalizmą pavyzdys. Kritikuodamas V. Solovjovo pasaulio sielos koncepciją, S. Šalkauskis laikosi tomistinio pasaulėvaizdžio. Pasak profesoriaus, kiekviena esybė (aplenkama pasaulio sielą) tiesiogiai gravituoja į vienintelį centrą, kuriuo yra egzempliarinė dievo idėja. Duktai sujungti dievo vienybė, nes kūrijas glūdi visame, kas egzistuoja. Šį santykį jis prilygina priežasties ir pasekmės vieningumui. (1, p. 175-214).

Be to, S. Šalkauskis gerai žinoja pozityvistinę, egzistencialistinę, marksistinę ir kt. filosofijos kryptis ir dažnai jomis rėmėsi. Toks platus akiratis natūraliai vedė S. Šalkauskį "integralinio sintetizmo keliu" (3, p. 331). Tdėl galutiniai išskristalizavosi jo pasaulėžiūra sujungė Vakarų kritišką protą ir Rytų intuityvią dvasią. Tokį uždavinį, t. y. realizuoti Rytų ir Vakarų sintezę, S. Šalkauskis ilgainiui iškėlė visai lietuvių tautai.

S. Šalkauskis dažnai apibūdinamas kaip gyvenimo filosofijos atstovas. Iš tikrųjų jis niekada specialiai nesidomėjo gnoseologijos ir metafizikos problemomis. Tačiau jo gyvenimo filosofijos sąvoka nėra tapati atitinkamai Vakarų filosofinei krypčiai. Netgi priešingai, S. Šalkauskis nelinko į tuo metu madingą Frydricho Nyčės, Osvaldo Špenglerio ir pan. filosofavimo plotmę, pranašavusią Europos kultūros saulėlydį. Be to, Lietuvoje, atgavusioje nepriklausomybę, buvo visai kitos sąlygos ir situacija.

Kita vertus, S. Šalkauskis į viską žiūrėjo ontologiškai. Būtis, pasak jo, atsiskleidžia gyvenime, kuris savo ruožtu tampa prigimties, kultūros ir religijos rėmuose. Visko pagrindas - prigimtis; ant jos pamato kaip žmogaus kūrybingumo iškyla vys-

tosi kultūra; o prigimties ir kultūros sąveiką apvaidinkuoja laisvas dievo ir žmogaus bendravimas religijos pagalba. Remdamasis šia hierarchine struktūra, S. Šalkauskis ne tik charakterizuoja visas filosofines ir joms artimas disciplinas, bet ir kuria pilnutinio arba, kaip dabar sakytume, visapusiško ugdymo sistemą.

S. Šalkauskio pedagogika ypač glaudžiai siejasi su jo kultūros filosofija. Profesorius nurodo, jog visuomenės kultūringumas ir pedagoginė sistema daro viena antrai grįžtamąją įtaką (4, p. 6). Tačiau tai nereiškia, kad S. Šalkauskis atstovauja tik kultūrinės pedagogikos kryptį; kaip minėta, jo teorijos metmenys yra prigimtis, kultūra ir religija. Neatsitiktinai S. Šalkauskio kultūros filosofija ir pedagogika pagrįstos tomis pačiomis neoscholastinėmis tradicijomis ir kategorijomis. Pirmojoje viskas sukasi aplink kultūrinį veiksmą, o antrosios tyrimo centras yra ugdomasis veikimas. Kultūrinio veikimo ir ugdomojo veikimo sampratą S. Šalkauskis aiškina remdamasis klasikiniu Aristotelio namo statymo modeliu. Pasak Aristotelio, namas turi keturias priežastis: materialiąją (medžiagos), formaliąją (projektas), tikslo (paskirtis) ir veikiančiąją (statytojas). Perkėlęs šią schemą į kultūros filosofiją, S. Šalkauskis atitinkamai tyrinėja gamtą, prigimtį ir jų santykį; žinią, dorą ir meną; civilizaciją ir religiją; žmogų bei visuomenę. Tuo būdu kultūrinį veikimą jis apibūdina kaip sąmoningą žmogaus veikimą kokiam nors prigimtiniam objektui tikslu apsipavidalinti jų lytimi, atitinkančia aukštesnei idėjai (4, p. 8). Pedagogikoje, anot S. Šalkauskio, šiuos pradus sudaro sudaro ugdytinis (materialinė priežastis), ugdomosios gėrybės (formalinė priežastis), ugdymo tikslai ir idealai (siekiamoji priežastis) ir ugdytojas (vykdančioji priežastis). Taigi ugdomasis veikimas yra konkreti ugdytojo ir ugdytinio sąveika, kuri reiškiasi objektyvia ugdomąja gėrybe ir yra nukreipta į ugdomąjį tikslą.

Į ugdymo esmę įeina ir trys funkciniai aspektai: auginimas-globojimas, lavinimas ir auklėjimas. Auginimas-globojimas charakterizuojamas kaip stimuliavimas ir palankių sąlygų sudarymas ugdytinio prigimčiai ir jo galioms augti, skleistis ir klestėti. Lavinimą S. Šalkauskis prilygina ugdytojo vadovaujamam formavimu pagal atitinkamą objektyvią gėrybę (pavyzdžiui, intelektualinis lavinimas, estetiškas lavinimas ir kt.). Auklėjimas savo ruožtu yra veikimas, kurio steigiamoji ugdytynyje sudaranti vertin-

gą asmenybę. "Jei auginimas-globojimas išvysto ugdytinį tokį, koks jis yra iš prigimties, jei lavinimas ugdytinį formuoja pagal objektyvinę gėrybę, tai auklėjimas stengiasi ugdytinį padaryti tokį, koks jis turi būti" (5, p. 14). Apibendrinamas ugdomojo veiksmo metmenis, priešastis ir funkcijas, S. Šalkauskis daro išvadą, kad "ugdymas yra globojamasis, lavinamasis ir auklėjamasis veikimas, kuriuo suaugusi karta stengiasi paruošti gyvenimo tikslams priaugančiąją kartą su prigimtinių, kultūrinių ir religinių visuomenės gėrybių pagalba" (5, p. 15).

Ugdymo savybių plotmėje S. Šalkauskis nurodo tris ugdymo funkcijas (perteikimą, išvystymą, įjungimą), tris ugdymo priemones (pratinimą, pamokymą, įteigimą arba įkvėpimą), tris ugdymo ruožus (teorinį, praktinį, estetinį) ir keturis ugdymo atžvilgius (individualų, visuomeninį, tautinį ir tarptautinį). Ši iš pirmo žvilgsnio paili schema išsikristalيزuoja į logišką ir aišką, nors iš materialistinių pozicijų ir nevisiškai priimtą S. Šalkauskio pavadintą "pilnutinio ugdymo sistema". Kitais žodžiais tariant, pilnutinis ugdymas yra toks, kuris reiškiasi visais funkciniais savo aspektais (auginimu-globojimu, lavinimu, auklėjimu), atlieka visas ugdymo funkcijas (perteikimo, išvystymo, įjungimo) ir vykdo visus ugdomuosius uždavinius pagal tris ugdymo sritis (fizinę, kultūrinę, religinę), tris jo ruožus (teorinį, praktinį, estetinį) ir pagrindinius jo atžvilgius (individualų, visuomeninį, tautinį ir tarptautinį). Pilnutinis ugdymas grindžiamas trim principais: 1) universalumo, 2) harmonijos ir 3) subordinacijos.

Šios sistemos turinį S. Šalkauskis sukonkretino aptardamas aristoteliškas ugdomojo veikimo priešastis. Tai įgalino bendrąją pedagogiką sąlyginai suskirstyti į keturias dalis. Kai ir dera filosofui, ugdomojo veikimo pradų analizę jis pradeda nuo pedagoginės teleologijos (gr. telos - tikslas; logos - mokslas), nes būtent per siekius geriausiai atsiskleidžia pasaulėžiūros pamatas. Ugdymo tikslai, anot S. Šalkauskio, gali būti tiesioginiai ir netiesioginiai. "Tiesioginiai ugdymo tikslai yra ugdomosios vertybės subjektyvine prasme, arba ugdytinio nusiteikimai, su kurių pagalba tik paskui galima siekti gyvenimo tikslų (5, p. 19). Gyvenimo tikslus S. Šalkauskis prilygina netiesioginiams siekiams, realizuojamiems per tiesiogines gyvenimo gėrybes. Skirtingai nuo tikslų, ugdymo uždavinius profesorius traktuoja kaip "tai, kas turi būti daroma, kad tikslas galėtų būti pasiektas" (5, p. 22).

Pedagoginės teleologijos sąvokų hierarchijos viršūnėje yra bendrasis ugdymo idealas. S. Šalkauskis nurodo, jog skirtingomis istorinėmis epochomis priklausomai nuo dominuojančios pasaulėžiūros idealai kito. Ypač ryškūs, jo nuomone, buvo realistinis idealas (ugdymo interesų centras - materialinė plotmė), humanistinis idealas (vyrauja žmogiškosios ir kultūrinės vertybės) ir pietistinis idealas (esminis dėmesys skiriamas religiniams vaizdiniams). S. Šalkauskis savo pedagoginiame vertėmokslyje siūlo atsisakyti vienašališkumo ir bendrajame ugdymo ideale sujungti prigimties, kultūros ir religijos sritis.

Materialinė ugdymo priežastis yra ugdytinis. Kaip ir kultūros filosofijoje, pabrėždamas žmogaus aktyvumo reikšmę, S. Šalkauskis teigia, kad tai ir ugdymo veiksnys, ir veikiny, nes norimi pokyčiai įmanomi tik laisvu apsisprendimu. Šia prasme yra trys ugdymo ir ugdymosi sritys: fizinė, psichinė ir dvasinė. Visos jos remiasi atitinkamais žmogiškosios prigimties pradais ir sąlygoja ugdomumo galimybes. Nepaisant to, S. Šalkauskis siūlo net pačiais sunkiausiais atvejais neatsisakyti pedagoginio optimizmo. Vienas iš jo šaltinių yra ugdymo individualizavimas, t. y. ugdymo tikslų, uždavinių, priemonių, metodų ir kt. taikymas prie ugdytinio ypatumų. Teoriskai apibendrinęs visas skirtingybų rūšis, S. Šalkauskis suskirstė jas į aštuonias grupes: 1) amžiaus tarpinių, 2) lyties, 3) pavaldumo, 4) emocinio savotiškumo, 5) intelektualinio savotiškumo, 6) socialinio savotiškumo, 7) fizinio vystymosi nukrypimų ir 8) psichinio vystymosi nukrypimų. Jų analizė rodo aukštą profesoriaus psichologinį išprusimą.

Svarbi filosofinės pedagogikos sritis yra žmogus, individualybės, asmens ir asmenybės esmės interpretavimas. Šias problemas S. Šalkauskis ne kartą lietė savo filosofiniuose, kultūrologiniuose ir etiniuose darbuose. Neotomistinė orientacija visgi leido profesoriui padaryti išvadą, jog "...žmogus yra tam tikra prasme visuomeninio gyvenimo padaras" (4, p. 19). (Tomistiniu supratimu, žmogus įeina į visuomenę kaip individas, tad individualus gėris yra žemesnis už visuomenę gėrį. Kita vertus, žmogus tiesiogiai gravituoja į absoliutą ir šiuo atžvilgiu yra aukštesnis už laikinas visuomenines vertybes.) S. Šalkauskiui visą šią rūpėjo žmogus kaip kultūros veikėjas. Tai jam ir padėjo t. y. rasti tomistinio transcendentualizmo (op. 2, p. 53-59).

Jo įsitikinimu, individualybė visada yra tam tikru laipsniu prigimties davinys, tuo tarpu asmuo yra protingo pažinimo, laisvo apsisprendimo ir teisių bei pareigų subjektas, o asmenybė – idealinių vertybių nešėja bei reiškėja. Todėl pedagoginiu požiūriu "individualybė ir asmenybė santykinai tarp savęs, kaip davinys ir uždavinys" (5, p. 38). Tokia išvada įgalino profesorių materialinės priežasties analizę organiškai sujungti su pilnutinio ugdymo sistema.

Vykdančiąja ugdomojo veikimo priežastį, pasak S. Šalkauskio, sudaro "pašaukti iš prigimties", "pašaukti iš paskirties" ir atsitiktiniai veiksniai bei veikėjai. Į asmenybės vystymosi ekologinį žemėlapią profesorius įtraukė visa tai, kas sąmoningai arba nesąmoningai, tarpiškai arba tiesiogiai daro atitinkamą poveikį ugdytiniui. Prigimtinių ugdymo veiksnių, jo nuomone, yra šeima, valstybė ir bažnyčia. Š. Šalkauskis jiems priskiria nevienodą vaidmenį, funkcijas, teises ir pareigas. Paskirtinių ugdymo veiksnių grupei priklauso ugdomosios įstaigos ir jaunimo organizacijos.

Atsitiktiniai ugdymo veiksniai, kaip pripažįsta S. Šalkauskis, neturėdami nei apibrėžtų ugdymo tikslų, nei specialių intencijų visgi taip pat daro labai didelę įtaką asmenybės brandai. Tai šeimos nariai, draugai, tėvų namai, apylinkė, gamta, klimatas, tėviškė, tėvynė, tauta, kultūra ir jos organizacijos lytis.

Ugdymo veikėjai, anot S. Šalkauskio, taip pat skyla į tris dalis: tėvus, mokytojus-auklėtojus ir kunigus. Visi jie norimi, sąmoningai ir iš pašaukimo dalyvauja ugdomajame procese.

S. Šalkauskis ugdomojo veikimo keturių pradų analizę užbaigia formaliaja priežastimi. Tikslu priežastis atsako į klausimą – dėl ko ugdoma, o formulioji priežastis tampa savotišku sudėtingo projekto analogu. "Toji forma, arba lytis, kuri turi atsirasti ugdymo rezultate, yra fizinis ir dvasinis ugdytinio subrendimas, kaip visuma pastovių nusiteikimų, charakterizuojančių pilnutinį žmogų. Bet šie nusiteikimai neapsprendžia ugdytinio, bet yra atsiradę jo apsprendimo ir apsisprendimo rezultate. Ne jie tad eina formaline priežastimi ugdyme, bet tie veiksniai, kurie ugdytinį apsprendžia ir formuoja" (5, p. 48). Formulioji priežastis yra keturplėnė. Ją sudaro: 1) ugdomasis idealas, 2) ugdytinio baigtis ir asmuo, 3) ugdytojo asmenybė

ir 4) ugdomosios gėrybės. Ugdomasis idealas gali veikti ugdytinių tarpiškai ir tiesiogiai. Iš pradžių jį parenka ugdytojas, kol ilgainiui idealas tampa subjektyvia vertybe. Jis daro vienodą įtaką visiems funkciniam ugdomo aspektams, t. y. ir augimui-globojimui, ir lavinimui, ir auklėjimui.

Kita vertus, ugdytinio prigimtis taip pat nubrėžia tam tikras formavimosi ribas. Tačiau tai nereiškia, kad ugdytiniui tenka tik pasyvaus imlumo funkcija. Individo "nepriklausomumą" aiškiausiai rodo pats augimas, "nes jame glūdi prigimties tendencijos ir asmeninių pastangų šaltinis" (5, p. 49).

Kitas projektuojamas ugdytojo asmenybė. Ji formuoja ugdytinių asimiliacijos būdą, be jokių ypatingų jo pastangų. Ugdytojo asmenybės formuojančiąją įtaką geriausiai išryškina au. lėjimas, "nes čia turi sugestyvinės reikšmės ne tiek tai, ką ugdytojas skelbia, bet tai, koks jis pats yra" (5, p. 50).

Ugdomąsias gėrybes S. Šalkauskis dar vadina tikslu-priemone. Jos tam tikra žmogaus dvasios sukurta idėja. Todėl ugdomo procese "tarp objektyvinės dvasios, realizuotos ugdomojoje gėrybėje, ir subjektyvinės dvasios, norinčios aną objektyvuotą dvasią pasisavinti, turi vykti asimiliacijos procesas" (5, p. 50). Kitais žodžiais tariant, ugdomasis vyksmas yra objektyvios dvasios, glūdinčios ugdomojoje gėrybėje, aktualizavimas ugdytinio psichikoje. Taigi ugdomųjų gėrybių įtaka ypač išryškėja lavinimo plane.

Apžvelgdamas prigimties, kultūros ir religijos sričių visumą, S. Šalkauskis pretendavo sukurti paedagogia perennis (universalią pedagogiką). Toks filosofinis-sintetinis požiūris į bendrosios pedagogikos problemas yra ir jo didaktikos, ir auklėjimo teorijos metodologinis pagrindas.

Filosofiniu-pedagoginiu veikalu laikytina ir S. Šalkauskio knyga (straipsnių rinkinys) "Lietuvių tauta ir jos ugdymas" (6). Čioje nestokojama ir pedagoginės politikos išvadų. Įžangoje autorius nurodo, kad darbo tikslas yra iškelti aukštą lietuvių tautinę ideologiją ir nurodyti bendrais bruožais tinkamą kelių lietuvių tautai vystytis. Šią idėją S. Šalkauskis brandino dar Pabirio universitete. Tautinio idealo ir jo pedagoginių įgyvendinimo būdų ieškojo ne vienas mąstytojas, tačiau pirmasis teoriskai tai sugebėjo padaryti S. Šalkauskis.

Knygoje "Tarp dviejų pasaulių ribos" (7) jis iškėlė min-

tį, kad lietuvių tautos pašaukimas yra "realizuoti savo civilizacijoje dviejų pasaulių arba, tiksliau, dviejų mūsų pasaulių pasių sintezę... (6, p. 49). Šiai idėjai išsirutuliuoti į ištiesą filosofinę-pedagoginę teoriją, matyt, turėjo įtakos V. Solovjovo rusų tautos pašaukimo koncepcija ir M. Muninko samprotavimai apie romaniškos ir germaniškos civilizacijos sintezę Belgijoje.

Ieškodamas lietuvių tautos pašaukimo ir jo įgyvendinimo kelių, S. Šalkauskis per pedagoginę prizmę analizuoja kultūros istoriją ir pateikia savo požiūrį į daugelį visuomeninių-politinių problemų. Pavyzdžiui, tautos esmę jis visų pirma sieja su pilnutinės asmenybės klestėjimo tikslu. Profesoriaus įsitikinimu, atskiras individas negali pakelti į aukštesnį lygį nei žinijos, nei meno, nei religijos. Kita vertus, tik "tauta yra toji draugingos gyvatos lytis, kuri savaime organizuojasi prigimtu būdu ir sudaro tiesiogines sąlygas pilnutiniam individui išsiplėtoti... Pilnutinis individas tegalimas pilnutinėje tautoje" (6, p. 7-8).

S. Šalkauskis savitai aiškina ir kultūros bei civilizacijos santykį. Kultūra, anot jo, yra sąmoninga dvasiškumo apraiška, įgalinanti materialinį pradą vystytis pagal aukštesnę idėją. Tuo tarpu civilizacijos raiška galima tik materialinėje plotmėje. Taigi tautinė civilizacija jungia du pradus - liaudies kultūra tiesia jai materialinį pagrindą, o šviesuomenės kultūra pateikia jai idėjinį turinį" (6, p. 8). Atitinkamai tautos gyvenimą S. Šalkauskis sąlyginai skirsto į du tarpsnius: pirmuoju vystosi tautinė forma, o antruoju imama labiau domėtis turiniu. Iš čia nesunku pastebėti, kad "sutartinis liaudies ir šviesuomenės bendradarbiavimas ir pasilaikymas yra būtinos sąlygos normaliam tautinės civilizacijos išsiplėtojimui" (6, p. 9).

Remdamasis tokiomis prielaidomis, S. Šalkauskis tautiniu pašaukimu laiko sąlygas, kurios įgalintų pasiekti tam tikrą civilizacijos idealą, t. y. Rytų ir Vakarų sintezę. Kaip ir bendrojoje pedagogikoje, tautiniai uždaviniai, anot jo, yra šio idealo vykdymas.

Pedagoginiu požiūriu, Lietuvos kultūros istorijos apžvalga unikali tuo, kad joje atskleidžiami tam tikrų lietuvių tautos bruožų šaltiniai ir raida. Su daugelio faktų interpretavimu ir apibendrinimais galima nesutikti. (S. Šalkauskiui savo laiku

prieštaravo P. Dovydaitis, A. Maceina, J. Gobis ir kt.). Pavyzdžiui, S. Šalkauskis nekritiškai perėmė J. Basanavičiaus rytietiškos lietuvių kilmės teoriją, pagrindine nerealizuotų tautinių potencialų priežastimi laikė liaudies ir šviesuomenės interesų skilimą ir t.t. Nors ilgainiui kai kurie jo požiūriai kito, profesorius niekuomet neatsisakė Rytų ir Vakarų civilizacijos pradų sintezės idėjos. Schemiškai jos esmę galima apibūdinti šitaip: Tezė - lietuvių tauta kilo iš Azijos lopšio ir anksčiau negu daugelis kitų tautų, išlaikydama archaines tradicijas, persikėlė į Europą; viena vertus, rytietiška prigimtis sąlygojo intelektualinių galių turtingumą ir kūrybiškumą, kita vertus, lėmė lietuvių abejingumą, pasyvumą ir pasidavimą išorinėms jėgoms. Antitezė - 1569 metais po Liublino unijos Lietuva palengva persiėmė vakarietiška orientacija; tai atsiliepė ne tik intelektualinės kultūros kilimu bei spartesniu krikščioniškosios pasaulėžiūros plitimu, bet ir tautos skilimu. Sintezė - 1889 metais, prasidėjus atgimimo sąjūdžiui, lietuvių tauta konsolidavosi; šį procesą sekė palaipsnis gyvenimo demokratizavimas ir pusiausvyros tarp visuomenės ir asmenybės grąžinimas.

Lietuvių tautos neigiamas savybes iš esmės nulėmė liaudies ir šviesuomenės kultūrų disproporcija. Liaudis, pasak S. Šalkauskio, garbingai atliko kultūrinę misiją, o šviesuomenė neišstengė ant liaudies kultūros pagrindo sukurti aukštesnės dvasinės kultūros ir tuo apvainikuoti tautinės civilizacijos. Ne sintetinama, bet "pasiduodama" takoms, einančioms iš pradžių iš Rytų, paskui - iš Vakarų, šviesuomenė nustojo tautinės savo individualybės... (6, p. 106). Todėl ir atgimimo laikotarpiu išliko lietuvių kultūrai būdingas amorfiškumas. Amorfiškumą S. Šalkauskis prilygino kultūriniam neatsparumui, o jo eliminavimą laikė vienu svarbiausių lietuvių tautos auklėjimo ir atklėjimosi uždavinių.

Savo tautinio auklėjimo koncepciją S. Šalkauskis skirsto į tris dalis: tautišką, patriotinę ir nacionalinę auklėjimą. (Šią teoriją daktaro disertacijoje "Tautinis auklėjimas" ilgainiui išplėtojo jo mokinys A. Maceina). Tautišką auklėjimą įgyjama ir išvystoma tautybė, patriotiniu auklėjimu ji branginama ir saugoma, o nacionaliniu auklėjimu tautybė kelinama į bendražmogišką vertybių lygį. Be to, S. Šalkauskis pabrėžia, kad tautiškumą apibūdina kultūros forma, bet ne jos turinys. P-

sak jo, individualinė tautinė forma vertinga tuo, kad ji funkcionaliai susieta su universaliu kultūros turiniu. Taip suprantama tautinės kultūros esmė iš karto priešpriešinama kosmopolitizmui ir nacionalizmui. Pagrindinius tautinio auklėjimo elementus, anot S. Šalkauskio, sudaro kalbos, tautos praeities ir dabarties, jos kultūrinių tradicijų, etninių savybių, krašto geografinių ypatybių ir kt. pažinimas. Išanalizavęs savo epochos tautinę kultūrą, profesorius numatė ir konkrečias tautinio auklėjimo gaires: 1) tiesioginis suartėjimas su tautos dvasios kūriniais (kalba, tautosaka, literatūra, menu ir kt.); 2) kultūrinio tautos tipo, kuris aprėptų rasines bei etnines savybes, istorinį tautos patyrimą ir pašaukimą, realizavimas; 3) racionalus objektyvių kultūrinių galimybių ir subjektyvių siekių derinimas, užtikrinantis tautos a.sparumą.

Centrine tautinio auklėjimo dalimi S. Šalkauskis laikė patriotinį auklėjimą. Jo esmės, turinio, veiksnių, metodų ir formų analizei profesorius paskyrė ne vieną darbą. Patriotizmą jis apibrėžia kaip nesavanaudišką savo tautinės individualybės meilę, kuri nepakanti ydoms ir silpnybėms ir nukreipta į tautybės tobulinimą visotinių žmonijos idealų pagrindu. Skirtingai nuo S. Šalkauskio supratimo, dabartiniuose pedagogikos vadovėliuose socialistinis patriotizmas dažnai traktuojamas vieniašališkai, kosmopoliitiškai ir retai orientuojamas į visuotinius ir bendrus žmogiškuosius idealus. Pav.,zdžiui, J. Babanskis nurodo, kad "socialistiniam patriotizmui būdinga begalinė meilė savo socialistinei Tėvynei, jos kultūrai, tradicijoms, didžiavimasis socializmo laimėjimais, socialinis aktyvumas, skirtas ekonominei ir politinei valstybės galiiai stiprinti, pasirengimas pasiaukojamai ginti tėvynę, jos laisvę ir nepriklausomybę" (8, p. 162). J. Babanskis ir kiti autoriai patriotizmą tiesiogiai sieja su internacionalizmu, tuo tarpu S. Šalkauskis pažymi, kad meilės savajai ir kitoms tautoms sulyginimas galimas tik faktinėje, psichologinėje, bet jokių būdu ne moralinėje plotmėje. Meilė savo tautinei individualybei įgalina derinti asmeninius ir visos žmonijos interesus.

Kalbėdamas apie tikrąjį patriotizmą, S. Šalkauskis pritaria B. Devaud minčiai, jog bet kokie kraštutinumai meilėje, t. y. vienpusė orientacija į turinį (kosmopolitizmas) arba formą (nacionalizmas), yra prazūtingi. Patriotizmas be demokratiškumo neįmanomas.

Kita vertus, ištikimybė tomistinei pasaulėžiūrai neleido S. Šalkauskiui atsieti patriotizmo nuo krikščioniškosios etikos. Jo nuomone, krikščioniškoji etika harmoningai sąvyje jungia ir meilę konkrečiai tautai, ir meilę visai žmonijai. Todėl profesorius daro išvadą, jog patriotinį auklėjimą būtina derinti su doroviniu, o pastarąjį - su religiniu. Atitinkamai pagrindiniai patriotinio auklėjimo veiksniai yra šeima, mokykla, įvairios organizacijos, bažnyčia, valstybė ir visuomenė.

Savo laikmečio visuomenei ir ypač ateinančioms kartoms šioje srityje S. Šalkauskis iškėlė tokius uždavinius: 1) pakelti patriotizmą ir sąmoningos dorovės lygį, 2) persiorientuoti į išmintingą ir kritišką savo tautinės individualybės meilę, 3) diegti jaunajai kartai vidinio kultūringumo ir moralinės-dvasinės didybės siekius, 4) tautinę kultūros formą jungti su bendrazmogišku turiniu.

Trečioji tautinio auklėjimo sudedamoji dalis yra nacionalinis auklėjimas. Jo paskirtis, pasak S. Šalkauskio, ruošti jaunąją kartą, kad ji pakeltų tautą į nacijos lygį. Nacijos esmę profesorius prilygino kultūrinio požiūriu išsivysčiusiai tautai, kuri užima ženklia vietą pasaulio tautų šeimoje. S. Šalkauskis konstatuoja, kad "ne tautos gausingumas ir galingumas, bet išvidinis kultūrinis vertingumas sprendžia apie jos buvimą nacijų tarpe" (6, p. 11). Todėl jaunoji karta, šalia bendrojo išsilavinimo, privalo ruoštis ir intensyviai kultūrinei kūrybai. Ypač svarbu vykdan šį uždavinį išugdyti tautinį atsparumą, tautinę toleranciją, nugalėti polinkį į servilizmą, pasyvumą, iniciatyvos stoką, neigiamus visuomeninio gyvenimo reiškinius, nesugebėjimą organizotis ir kt. Didelių vilčių S. Šalkauskis dėjo į mokyklą. "Pašalinimas visų šitų ydų ir silpnybių iš mūsų tautos gyvenimo naujųjų kartų atitinkamu auklėjimu yra vienas iš aktualiausių uždavinių mūsų pedagogams" (6, p. 118). Kultūrinį tautos apginklavimą profesorius siejo ir su privalomo bendrojo bei profesinio lavinimo įdiegimu, specialiųjų mokyklų tinklo sukūrimu ir aukšta pedagogine kultūra.

Aukščiausias nacionalinio ugiymo tikslas, pasak S. Šalkauskio, yra tautinio idealo realizavimas. Rytų ir Vakarų kultūrų sintezė profesoriaus koncepcijoje neapsiriboja tik svetimų kultūrų perėmimu ir sąjungimu. "Idealas suteikia tautos civi-

lizacijai savąjį stilių, kuris parodo ją vienintele savo rūsyje, kuo ji tampa visai nepakeičiama žmonijos gyvenime, t. y. nacija" (6, p. 118). Nepaisant to, profesorius nė viename savo darbe nesukonkretino šios sintezės turinio.

Keliant lietuvių tautą į nacijos lygį, S. Šalkauskis numato tokias sritis ir uždavinius: 1) tautinių ir kultūrinių tautos potencių vystymasis: a) išorinio ir vidinio tautos integraliteto išlaikymas ir adekvačių santykių tarp liaudies ir inteligentijos nustatymas; b) subjektyvių tautos trūkumų nugalėjimas; c) švietimo darbo optimizavimas; 2) tautinio pašaukimo vykdymas: a) sąmonių pašaukimo įvertinimas; b) siekimas padėti išlaikyti tarptautinę pusiausvyrą ir nepriklausomybę; c) pilnutinės Rytų ir Vakarų pasaulio sintezės realizavimas; d) jaunosios kartos ugdymas politinės pusiausvyros ir kultūrinės sintezės dvasia, 3) aktyvus kurybinis dalyvavimas sprendžiant bendražmogiškas problemas: a) tautinės formos siejimas su universaliu turiniu tautinėje kūryboje; b) intelektualinio elito tarptautiniam bendradarbiavimui ugdymas.

Paskutiniam klausimui, t. y. visuomenės intelektualiniam elitui ugdyti, S. Šalkauskis ypač skyrė dėmesį. Jo aktualumą, anot profesoriaus, sąlygojo istorinės ir esamos vidinės bei išorinės sąlygos. Pripažindamas, kad demokratinė respublika yra tobiliausia valstybinės santvarkos forma, S. Šalkauskis nurodo, kad visgi jos vertę lemia žmonės. Labai didelė atsakomybė gulanti ant respublikos vadovybės pečių: "demokratinė respublika tiek tėra verta, kiek verti yra demokratiniai jos masių vadai" (6, p. 146). Juos parengti galima realizavus pilnutinio ugdymo idėją. Kita vertus, ugdant inteligentiją, kyla ir specifinių uždavinių bei problemų.

Pagrindiniais inteligentijos, o tuo pačiu ir būsimųjų respublikos vadovų rengimo veiksniais S. Šalkauskis laiko šeimą, mokyklą, valstybines-visuomenines organizacijas ir bažnyčią. Viena svarbiausių šeiminio auklėjimo prielaidų yra moterų visuomeninis-pedagoginis pasirengimas įgyvendinti tautos lūkesčius. Be kita ko, S. Šalkauskis pabrėžia, jog šis baras teoriškai beveik netyrinėtas.

Pasak profesoriaus, Lietuvos mokykla taip pat nėra pasirengusi tokiai misijai. Todėl ir joje pribendo ne dalinių pakeitimų, bet radikalių reformų metas.

Nemažai kritikos susilaukia ir inteligentija. Iš tikrųjų okupacijos metais subrendusi šviesuomenė negalėjo adekvačiai reaguoti ir patenkinti naujų atgimstančios tautos reikmių. S. Šalkauskio nuomone, dėl nuolatinės opozicijos carinei valdžiai ji neišsiugdė visuomeninio drausmingumo, tikro teisėtumo ir solidarumo. Atitinkamai svarbiausiais būsimos inteligentijos bruožais profesorius laikė sugebėjimą gerai organizuoti visuomeninį bei profesinį darbą, drausmingumu pagrįstą visuomeniškumą, teisėtumą ir solidarumą. Be to, šviesuomenei ir ypač jos elitui dera kultūrinėje kūryboje rodyti daugiau iniciatyvos ir platesnius užmojus. "Tautų selmoje mes tik tada tegalėsime garbingai užimti prideramą vietą, jei savo kultūrinės kūrybos kilmumu... prilygsime kitoms kultūringesnėms tautoms" (6, p. 151).

S. Šalkauskio tautinio ugdymo, o tuo pačiu ir pedagoginės politikos sistemos apžvalgą galima užbaigti tarptautinio arba, kaip dabar sakytume, internacionalinio auklėjimo problematika. Tautinį auklėjimą vainikuoja tautinį trim požiūriais: jis kreipia tautinį auklėjimą į universalius žmonijos idealus, papildoma tautinį auklėjimą virštautiniiais principais ir suteikia tautiniam auklėjimui kokybiškai aukštesnę prasmę ir vertę.

Tiek tautinio, tiek ir tarptautinio auklėjimo koncepciją S. Šalkauskis siejo su gyvenimo reikmėmis ir esama padėtimi. Nepaisydamas tautininkų ir kitų nacionalistiškai nusiteikusių oponentų kritikos, profesorius niekuomet nenusižengė savo doroviniams principams.

S. Šalkauskis pripažįsta, kad žmogaus prigimtis linksta į visuotinių tautų draugijos idealą. Todėl bet kurių tautų bendradarbiavimas yra sveikintinas dalykas. Pirminiai ekonominiai ryšiai ilgainiai tampa ir kultūrinių vertybių laidininkais. Kartais "yra blogas ne pats ekonominis tautų bendradarbiavimas, bet tai, kad tautos stengiasi išnaudoti ekonominį priklausomumą savo ekskliuzivistiskiems reikiams" (6, p. 126).

Tarptautiniai ryšiai, anot S. Šalkauskio, labai svarbūs dviem atžvilgiais: pirma, jokia tautybė neįstengia atskirti išreikšti viso žmonijos dvasinio turtingumo, ir, antra, tik per tarptautinį bendravimą tauta gali užtikrinti savo natūralius universalaus kultūrinio gyvenimo sąlygas. Kitais žodžiais tariant, "solidarumas yra pagrindinis kultūrinio tautų gyvenimo principas ir todėl visos tautos turi dilyti solidariame kultūros

kūrimo ir jos išskėtime pasaulyje" (6, p. 127). Tautoms bendradarbiaujant labai svarbūs lygybės ir teisingumo klausimai. S. Šalkauskis pasidako už tai, kad nepriklausomai nuo savo įvairovės tautos visame kaime būtų lygiaverčiai partneriai.

Įdomu tai, jog S. Šalkauskis neigia klasinę internacionalizmą. Tiek proletariato, tiek buržuazijos solidarizavimasis klasinių interesų pagrindu, profesoriaus įsitikinimas, yra kosmopolitizmo apraiska. Tai vienaip ar kitaip neatitinka tautų interesų. Todėl klasiniam solidarumui S. Šalkauskis priešpriešina kultūrinį ir religinį internacionalizmą bei Tautų Sąjungos pavyzdį. Vėlgį, giandamas savo pasaulėžiūrą, profesorius reziumuoja, jog sėkmingiausias tarptautinio bendradarbiavimo pavyzdys aukštesnėse gyvenimo srityse yra bažnyčia. Ji harmoningai derina pasikiros tautos ir visos žmonijos interesus.

Tokie bendri samprotavimai apie tarptautinį susitarimą įgailino S. Šalkauskį padaryti pedagogines išvadas. Pasak jo, ir tautinis, ir tarptautinis auklėjimas turi rintis dorove. Tai apsaugotą jaunąją kartą nuo neigiamų nuostatų kitų tautų atžvilgiu ir padėtų tvirtą tarptautinio bendradarbiavimo pamatą. Svarbus tarptautinio auklėjimo veiksnys yra teisingumo jausmo skiepijimas. S. Šalkauskis taip pat akcentuoja, jog tautos sugebėjimas sugyventi su kaimynais arba mokėjimas idėjiškai nugalėti priešą kartais kur kas veiksmingesnis negu karinė jėga. Todėl išoriškai jaunimą dera saugoti nuo karinių instinktų, užgaidų ir vaizdinių, o viduje ugdyti sugebėjimą ieškoti išei-
ties iš konfliktinių situacijų kompromisų pagalba. "Taikos reikulu svarbiausia nuginkluoti žmonių sielas, nes tuomet savaime nusiginkluoja ir žmonių rankos" (6, p. 134). Ne mažiau svarbus ir patriotizmo bei tarptautinių interesų derinimas.

S. Šalkauskis pažymi, kad ugdymo procese, viena vertus, tikslinga idiegti jaunajai kartai kūrybinę nuostatą, įgalinančią perimti kitos kultūros pradus, kita vertus, formuoti paslankumą, skatinantį pasidailinti savo kultūrinėmis vertybėmis. Išskirtinį vaidmenį tarptautiniuose santykiuose atlieka kalbos. S. Šalkauskis, atsižvelgdamas į geografinę ir tarptautinę Lietuvos padėtį, jaunimui siūlo išmokti vieną romanų, vieną germanų ir vieną slavų kalbą. Galutinis tarptautinio auklėjimo tikslas, anot profesoriaus, padėti pamatą tarptautiniam žmonių susitelkimui.

S. Šalkauskio lietuvių tautos pašaukimo idėja, jo tautinio ir tarptautinio auklėjimo koncepcija Lietuvoje susilaukė nevienareikšmio įvertinimo. Visgi profesoriaus amžininkai pripažįsta, kad dauguma inteligentijos ir jaunimo ilgainiui ėmė kalbėti ir mąstyti S. Šalkauskio kategorijomis. O tai ir buvo jo filosofijos ir pedagogikos tikslas.

Kyla klausimas, kaip vertinti S. Šalkauskio filosofinę pedagogiką šiandien? Iš pirmo žvilgsnio materialistinės pasaulėžiūros šalininkams ji gali atrodyti nepriimtina, nes pedagogika, anot profesoriaus, tai praktiškai pritaikyta filosofija. Ir iš tikrųjų S. Šalkauskio idealistinė orientacija atsiskleidžia gilinantis į bet kurią platesnę problemą. Tačiau ar visuomet verta klibinti teorinio rėmo pamatus, kai jame tiek daug unikalių ir išbaigtų fragmentų, kuriuos kur kas geriau perimti negu sugriauti. Be to, S. Šalkauskio filosofinė pedagogika kupina humanizmo ir yra vienas unikaliausių Lietuvos kultūros reiškinių. O savo kultūros istoriją dera žinoti.

LITERATŪRA

1. Šalkauskis S. Vladimiras Solovjovas ir jo pasaulio sielos koncepcija // *Logos*. - Nr. 2. - 1926. - P. 175-214.
2. Sverdiolas A. Kultūros filosofija Lietuvoje. - V., 1983. - P. 33.
3. Maceina A. Prof. St. Šalkauskio pedagogika // *Lietuvos mokykla*. - 1936. - Nr. 5. - P. 331.
4. Šalkauskis S. Kultūros filosofijos metaenys. - Kaunas, 1926. - P. 6.
5. Šalkauskis S. Bendrieji pedagogikos pagrindai. - Kaunas, 1936. - P. 14.
6. Šalkauskis S. Lietuvos tauta ir jos ugdymas. - Kaunas, 1933.
7. Šalkauskis S. Sur les Confins de deux Mondes. - Geneve, 1919.
8. Педагогика / Под. ред. Д.К.Бабанского. - М., 1988. - С. 162.